

INTRODUCCIÓ

El punt de partida

Quan ens vam proposar recollir els noms propis del cinema a Catalunya des d'una mica abans de la seva aparició fins avui mateix, és a dir, des del precinema fins al moment de tancar l'edició d'aquesta obra, vam creure que ho havíem de fer a partir d'una visió àmplia del seu desenvolupament.

No volíem, com s'ha fet massa sovint, ocupar-nos només de les estrelles consagrades i els films comercials estrenats: pobríssima i injusta manera de fer història, de resseguir l'ara i l'aquí de qualsevol cinematografia en tota la seva complexitat.

I els altres films? I els gèneres menys comercials? I les entitats, gremis, associacions, empreses? I el cinema *amateur*? I el rosari de tècnics que fan possible, ells també, l'existència d'una obra o d'una empresa?

Hem pretès, doncs, fins al punt que l'extensió desitjada per a l'obra ens ho permetia, no solament aplegar el que es recull a tot arreu, sinó també fer justícia –a consciència o a voltes sense adonar-nos-en– a persones, entitats, empreses i títols que havien quedat silenciats, ignorats, marginats...

Calia també des d'un bon principi fixar què enteníem per "cinema a Catalunya". Força lectors recordaran que el final de l'Àmbit de Cinema del Congrés de Cultura Catalana (1977) va ser marcat per un enfrontament ideològic entre dos grups, el qual quedà reproduït en dues propostes. La primera: "A partir del moment històric actual, podem definir com a cinema català aquell que sigui produït i realitzat per ciutadans que viuen i treballen als Països Catalans, que reflecteixi directament o indirecta la realitat nacional d'aquests mateixos països i que utilitzi la llengua catalana per a la seva expressió." La segona: "Avui, per raons històriques que no són només de fa quaranta anys, considerem cinema català aquell que, fet als Països Catalans per ciutadans que hi viuen i hi treballen, reflecteixi la nostra realitat nacional. Com que aquesta realitat nacional és complexa, considerem també que el conjunt de la producció cinematogràfica haurà de palesar la nostra diversitat lingüística, a fi i efecte de no excloure ningú de la nostra empresa col·lectiva."

Aquest debat s'ha mantingut fins avui, per bé que ha anat guanyant adeptes el segon criteri, deixant el primer més circumscrit a l'àmbit literari. Sense voler defugir, doncs, el debat, el títol d'aquesta obra palesa diàfanament un punt de vista integrador, el qual porta a parlar en el text de cinema a Catalunya d'una manera àmplia, independentment de la llengua utilitzada en el film.

Les característiques de l'obra

El diccionari recull tres grans tipus d'entrades. En primer lloc, **biografies** de directors, empresaris, actors, crítics, guionistes, muntadors, escenògrafs, fotògrafs, etc.; en segon lloc, una àmplia selecció de les **pel·lícules** més destacades de tots els gèneres, de totes les èpoques, de tots els tipus, i finalment, **empreses, entitats, publicacions**, etc. que han tingut també un paper destacat en la història del cinema a Catalunya.

Pel que fa als criteris de selecció de les **biografies**, val a dir que a més de les que són de "domini públic" (Mary Santpere, Joan Capri, Nèstor Almendros o Fructuós Gelabert), n'hem entrat d'altres tenint en compte tot un seguit de consideracions també "objectives" (premis, reconeixement dins el sector concret, carrera considerable o bé molt valuosa encara que sigui més breu, etc.) o amb la voluntat, com ja s'ha dit, de fer justícia a persones (com també ho hem fet amb empreses, entitats, revistes, etc.) que han passat desapercbedes o han estat poc valorades, bé pel fet de no disposar d'obres generalistes, d'història, enciclopèdies o diccionaris que se n'hagin ocupat amb una mica de generositat (científics, intel·lectuals, etc.), o bé perquè es van haver d'exiliar, i per tant van desenvolupar el tram principal de llur comesa fora de Catalunya; en aquest cas, hem cregut que mereixien una atenció especial com a reconeixement del que van fer en condicions de supervivència o clarament adverses.

El camp amplíssim de professions més o menys tècniques que participen en tota obra cinematogràfica (escenògrafs, muntadors, tècnics de so i un substàncios etcètera) és el que presenta més dificultats a l'hora del coneixement i el reconeixement. Disortadament, algunes d'aquestes disciplines no tenen gremis o associacions que agrupin i representin aquests professionals, la qual cosa dificulta que es disposi de dades i dates o de la seva història prèvia. A més, tant tradicionalment com injustament, una bona part dels tècnics han quedat silenciats en les històries, diccionaris i enciclopèdies del cinema espanyol i català, una mala pràctica que també veiem en les cinematografies foranes, per bé que els últims anys han aparegut diccionaris de fotògrafs, guionistes o escenògrafs. Per tant, recuperar aquestes personalitats, si no han estat guardonades o reconegudes d'alguna manera (filmoteques, festivals, monografies, etc.), a vegades resulta del tot impossible, i a fe de Déu que són legió! De tota manera, hem fet un gran esforç per incorporar aquest sector en el diccionari en la mesura que ha estat possible.

En el cas de les persones nascudes fora de Catalunya, s'ha optat per entrar els qui hi han viscut una bona temporada i hi han dut a terme una tasca interessant. Dels nascuts a Catalunya però que han fet el millor de la seva carrera lluny de les nostres terres, hem tingut en compte els qui més han excel·lit.

Algunes vegades que hem volgut consultar la persona biografiada o els seus familiars o bé els responsables d'empreses a tractar, ens hem trobat que no hi estaven disposats, que no guardaven un bon record del seu pas pel cinema, que no volien remenar el passat. Amb tot, a voltes hem seguit el nostre camí de recerca, i s'ha arribat fins on s'ha pogut: no podíem silenciar determinats noms o empreses que en un cert moment van ser objectivament representatius.

D'altra banda, hem constatat que sovint no queda gairebé res d'una carrera que en el seu moment semblava qui sap què, i que amb el pas del temps es dilueix, s'esborra, es fon, potser perquè de fet era molt menys del que es deia o es volia fer creure. Quan avui es revisa diccionaris i enciclopèdies de dècades enllà, es veu diàfanament: quantes falses esperances, quants errors d'apreciació de pertença!

En cada biografia, a més d'esmentar els llocs i les dates de naixement i mort del personatge, el seu nom real –en cas que hagi entrat en el diccionari pel sobrenom artístic– i els fets més destacats de la seva vida i de la seva obra, n'hem fet constar la filmografia, bé esmentant els films més destacats en el mateix text biogràfic bé en l'apartat 'Altres films', que consisteix en una llista de la resta de títols que la completen (llargs, curts, publicitat, vídeo, televisió, etc.). Evidentment aquesta vocació de voler presentar la filmografia completa, no sempre es pot aconseguir –i de vegades no seria raonable–, però s'ha procurat que en els casos d'una selecció obligada se citin aquells en què la persona o l'empresa ha estat protagonista, i encara així no sempre s'ha pogut “descriure” la carrera del referenciat fil per randa. Això, de voler-se acomplir, hauria de ser objecte d'una altra obra més vasta que la present o d'un repertori a aquest efecte.

Pel que fa a la inclusió de **films**, en primer lloc –i no amb caràcter prioritari– hem considerat els títols de producció catalana que s'han estrenat i es coneixen en català, si bé només aquells que mereixen un cert interès. En segon lloc, aquells que han obtingut algun premi prou prestigiós. Aquí podríem citar els premis Nacional de Cinematografia de la Generalitat, Sant Jordi de Cinematografia de Ràdio Nacional d'Espanya a Barcelona, Ciutat de Barcelona de l'Ajuntament de la Ciutat Comtal, els de la UNICA en el camp *amateur*, els Goya de l'Academia de las Artes y las Ciencias Cinematográficas de España, els inclosos en l'*Antología crítica del cine español 1986-1995* o en altres llibres o diccionaris de cinema espanyol (com el dirigit per José Luis Borau o el redactat per Augusto Martínez Torres).

I s'ha donat una ullada a diverses llistes dels “millors films” catalans o espanyols fetes no solament per crítics i historiadors de Catalunya, sinó també per revistes o entitats de l'Estat espanyol. Igualment s'han incorporat films de gènere (policíacs, documentals, etc.) o de tècnica específica (animació), que al llarg de la història s'han fet mereixedors d'una citació, singulars gràcies a especialistes que els han estudiat o perquè posteriors revisions crítiques o bé recuperacions dels seus originals els han situat en una categoria de “films de culte” o els han considerat més valuosos del que es creia que eren.

En definitiva, els films inclosos són els que ens ha semblat que calia destacar, durin el que durin, tant si vénen de la indústria i van al comerç com si són obra d'un aficionat destre i acaben en concursos de minories selectes, tant si els veuen milers de persones o només ho fan unes quantes. Encara més: a vegades els *continents* potser no són del tot bons, fins i tot poden ser errats o insuficients, però en canvi llurs *continguts* són importants, allisonadors, gairebé d'obligada difusió, sense oblidar mai el país on som (Catalunya) ni la comunitat més immediata a la qual pertanyem (Països Catalans). Així s'ha fet amb alguns títols no gaire destacats cinematogràficament o d'altres que no s'han estrenat comercialment (també els no professionals), que s'han incorporat atenent al seu contingut relatiu a la història, la gent o el paisatge de Catalunya.

Això vol dir, igualment, pensar en general en obres que mereixen conservar-se, l'inventari final de les quals dona una visió de la cinematografia catalana, sense pretendre ni voler establir cap cànon fílmic! Una història del cinema, com així titulà Àngel Zúñiga els seus dos gruixuts volums, és “una”, la seva, i no pas la única ni “la”.

De cada pel·lícula, n'indiquem les dades tècniques, els crèdits, els premis, la sinopsi i un comentari en què se situa l'obra en el moment de la seva realització, el gènere i la relació amb el referent literari –si és el cas–; a més, s'explica alguna circumstància del rodatge o alguna anècdota significativa. Pel que fa al comentari “crític”, en alguns casos hem optat per seguir el model que aplica l'historiador italià Vittorio Martinelli: al·ludir al comentari d'un crític que en el seu moment opinà en un sentit que compartim, tot citant la font, car avui el referent ja no existeix o no ha estat al nostre abast. Cal tenir en compte que aquesta obra és un diccionari, la qual cosa no permet entrar a fons en valoracions crítiques. D'altra banda, com que no és del tot bo refiar-se massa de la impressió que ens va causar el film quan el vam veure per primera volta –o reveure fa anys–, hauríem de procedir a mirar-los tots de nou, i això no és possible, perquè molts no existeixen o no els tenim a l'abast, i perquè necessitaríem un temps que no tenim. Per tant, el model Martinelli és una bona solució, llevat dels títols sobre els quals sí que ens atrevim a opinar amb els ulls i els coneixements d'ara.

Tant en la selecció de biografies com en la de pel·lícules, empreses, etc. s'ha procurat ser equitatiu en cada dècada, ja que a mesura que s'escolen els anys la informació i les referències fiables de què es disposa augmenten; i volem manifestar que on realment es produeix un neguit per por d'oblidar-nos de coses que més endavant no es justificaria que marginéssim és des del principi del cinema fins a la Segona República, perquè s'ha perdut molt material i n'han desaparegut els protagonistes, i també perquè en aquest període no es produïa la quantitat d'informació que anà sortint més endavant, ni tenia la mateixa solidesa, i també perquè són dècades poc estudiades o tractades molt parcialment.

En qualsevol cas, a l'hora de triar les entrades, després d'haver elaborat un avantprojecte al més abastador possible –baldament utòpic segons les condicions de producció editorial– és inevitable que guanyin aquelles de les quals disposem de més dades, sortint-ne una mica perjudicades les de les dècades inicials de la cinematografia nostrada. Ara bé, si anys a venir continua la tendència d'estudiar sectors tan descuidats com les històries locals, el cineclubisme, el cinema *amateur*, d'animació o documental, la variadíssima i rica manifestació del cinema des de l'àmbit cultural, les empreses, els gremis, les entitats o les associacions, el cinema publicitari, industrial o tecnicocientífic, les revistes i la bibliografia editada, per citar alguns camps poc tractats o molt erms, aleshores estarem en condicions favorables d'escriure una història, un diccionari o una enciclopèdia del cinema a Catalunya nous, justos i equitatius. Però, ara per ara, ens hem hagut d'accontentar d'arribar al més lluny possible amb el que disposem, tant pel que fa a coneixements com a especialistes, tot oferint-ho amb modèstia i humilitat, però també amb rigor i serietat.

El diàleg amb els especialistes que hi han col·laborat ens ha permès a vegades consensuar les entrades que calia redactar i compartir els criteris de fons que inspiren aquesta obra. D'aquí que estiguem satisfets i contents, perquè en alguns camps ens hem sentit molt enriquits amb la seva participació. I acudir a especialistes fa que de retruc se'ls obligui a

revisar el que saben i a posar-ho al dia, una obligació que a voltes no tots estan en disposició d'afrontar. D'altres s'hi han posat a fons i han redactat textos llarguíssims, complets i competents, però que evidentment hem hagut de reduir a mides raonables.

Aquesta obra parla de cinema, per això les referències a la televisió, el vídeo o el teatre –mitjans amb els quals estan relacionades algunes persones o empreses que han fet cinema– no s'han volgut ocultar, però sí minimitzar. Altres diccionaris podrien ocupar-se d'aquests àmbits i fer, amb el cinema, un tractament semblant: una presència colateral, no predominant, però sí de citació obligada.

Pel que fa a la datació de les pel·lícules, hem aplicat el criteri d'anotar l'any o els anys de producció, d'aquí que de vegades en figurei més d'un, perquè el film s'ha fet a cavall entre un any i el següent o més, com ara *Terra de canons*, d'Antoni Ribas, per posar un cas extrem. És probable que aquesta data coincideixi amb la d'estrena, la qual no creiem que hagi de ser la de referència, perquè pot ser que una obra funcioni per circuits no comercials, que no s'estreni mai o que tardi força temps a fer-ho.

Insistim en aquest punt perquè des de la implantació d'Internet i per altres raons que considerem errònies s'ha produït una descurança en el camp de la datació que falseja radicalment l'any dels films. Fins i tot algunes revistes amb filmòlegs competents en la redacció, han adoptat –com els diaris– el costum de posar l'any d'estrena, suposem que copiant la documentació de promoció que les productores o distribuïdores editen o bé la data oficial d'autorització d'estrena. En definitiva: en aquesta qüestió cal filar primíssim perquè afecta directament els qui fem història. Ja sabem que les dades són informació “freda” i que informar és ordenar i articular les dades, però si partim d'errors d'origen llavors acabarem donant informació dolenta i fent història errònia.

Pedro Almodóvar presentà al final del 2001 l'inici del rodatge de *Hable con ella*. Mesos després escriví: “Avui, 6 de febrer de 2002, he acabat de mesclar l'última bobina, i aquí fineix la meva aventura.” Aquesta és la data: 2001-02. La preproducció no hi intervé, però el període efectiu de producció sí, com tampoc no compta l'actuació censora posterior o el que decideixin fer els comercials amb el producte.

I en aquest mateix sentit de filar el més prim possible hem aplicat el ribot obsessiu en els noms de persones o empreses, en autories o atribucions, fins allà on ens ha estat possible.

Les pel·lícules han entrat en el diccionari pel nom de l'estrena. A continuació, amb l'encapçalament ‘Altres títols’, n'hem indicat, quan ha estat el cas, els que ha rebut durant el rodatge o en altres llengües (vegeu p. e. *El cigronet valent*).

En la redacció de qualsevol tipus d'entrada, hem optat per esmentar els títols de les pel·lícules catalanes, espanyoles o llatinoamericanes en la llengua de l'estrena i amb l'any entre parèntesis: p. e., *Actrius* (1997), *A sangre fría* (1959), *Ustedes tienen la palabra* (1974). En la resta de casos, els hem esmentat en català indicant-ne la forma original entre parèntesis, seguida de l'any: p. e., *Mort al Nil* (*Death on the Nile*, 1978), *Combinacions* (*Kombinationen*, 1954). Només hi hem afegit també la forma en castellà en casos molt excepcionals. Finalment, en els casos, igualment molt excepcionals, en què el títol de la versió catalana s'ha mantingut en castellà, hem esmentat el nom català de la pel·lícula entre cometes i hem

afegit a continuació la fórmula “ídem v. o.”: p. e., “*Si te dicen que caí*” (ídem v. o.). Cal tenir en compte que el més habitual és que l’original es faci en castellà i el català sigui fruit d’un doblatge posterior, per voluntat del productor, per ajuda institucional, per canvi de règim politicocensur o per interès televisiu. En aquestes ocasions s’indica la data de realització en castellà i l’any en què passà a ser en català.

Però si hi ha diferència entre el català i l’original llavors se citen els dos amb els anys respectius. Són els casos de, p. e., *El màgic dels somnis / El mago de los sueños* (1963-66), de Francesc Macian (en català: tv, 06.01.1987); *Per un grapat de dòlars / Per un puño di dollari* (1965), de Sergio Leone (en català: tv, 08.04.1989); *El cigronet valent / Garbancito de la Mancha* (1942-45), d’Artur Moreno (en català: tv, 29.12.1988) o *La lletra escarlata / Der Scharlachrote Buchstabe* (1972), de Wim Wenders (en català: tv, 30.04.1988).

Una feina d’anys que no s’acaba aquí

Tal com afirma Josep Fontana: “El punt de vista de l’historiador suposa no recollir tot el que ha passat, cosa impossible, sinó només el que ens ajudi a entendre el present. És en aquest sentit que és un present recordat” (“Avui”, 19 de gener de 2001). I com escriu Jordi Coca de Xavier Fàbregas, parlant del projecte que havia de fer possible una història de la nostra vida escènica, “[...] sabia que aquesta història no era possible sense una considerable quantitat de treballs monogràfics, sense una recerca sistemàtica de dades i sense una relectura del passat des de metodologies noves. Aquesta actitud seva és evident que li complicava la vida, en el sentit que li obria uns camps vastíssims, curulls de feina a fer” (“Avui”, 8 de gener de 2001; també “Avui”, 21 d’abril de 2003). Però tots plegats sabem que “aconseguir bastir un diccionari ideal significaria que la història s’hauria acabat”, segons Fernando Lázaro Carreter, i això ens tranquil·litza i ens esperona.

Som conscients de tot això des de fa molts anys. I efectivament, per fer aquest diccionari no hem partit de zero. Tot un seguit d’accions, que maldaven per pal·liar dèficits, han preparat el terreny en determinats aspectes. En citarem unes quantes, només a tall d’exemple i sense intenció exhaustiva: propiciar revisions i publicacions (Cineclub de l’Escola d’Enginyers i Cineclub de l’Associació d’Enginyers), muntar plataformes per a la recerca (Associació Espanyola d’Historiadors del Cinema - AEHC, Coordinadora d’Investigadors de l’Audiovisual de Catalunya o Grup de Recerca Cinematogràfica “100 anys d’inventiva tecnològica en imatge i so en el cinema espanyol”), materialitzar obres que necessitàvem per a seguir endavant i que no existien (*Textos y Manifiestos del Cine, Diccionario Filmográfico Universal 1: España, Portugal y Latinoamérica* i els catàlegs de films disponibles parlats o subtitulats en català), promoure l’estudi de temes a través de jornades o congressos (*Cinematògraf*, 1a època, amb la Federació Catalana de Cineclubs, i 2a època, amb la Societat Catalana de Comunicació; *Cinematògrafo*, amb l’AEHC, i la col·lecció “Orpheu”, amb la Fundació Institut del Cinema Català), etc. I sobretot, l’experiència de l’*Enciclopedia Ilustrada del Cine*, d’Editorial Labor (Barcelona, 1969-74), un privilegiat i colossal repte, que va ser possible gràcies a un comitè editorial i força redactors coordinats per Joaquim Romaguera i que ara ens ha servit moltíssim a l’hora de plantejar aquesta obra... trenta anys més tard, tant respecte a fer història en forma de dic-

cionari “enciclopèdic” com en l’aspecte de fer “justícia” a tot allò que s’ho mereix, amb equitat.

I aquí ve a tomb recordar Víctor Alba, tot repetint el que ell tant repicava: “Manca tant per investigar! Ens calen tants especialistes! Necessitem tants ressuscitadors i antòlegs! Són necessaris escamots que s’ocupin de les nostres coses!”

Efectivament, hem fet moltes recerques, inventaris i reculls diversos i innovadors, i fins i tot hem redactat entrades que al final no s’han pogut incloure per les característiques del diccionari, per criteris de coherència o equilibri o per altres motius similars (és el cas, per exemple, de les entrades de cineclubs, de festivals o de sales d’exhibició).

En definitiva, teníem uns materials precedents (amb múltiples llacunes!), hem treballat i aprofundit sobre noms o qüestions més o menys orfes d’estudis fins on ens ha estat possible. I, finalment, la nostra confiança en la qualitat de l’obra globalment considerada, en l’interès que despertarà i en la seva indiscutible utilitat haurà de fer possible que en una nova edició perfeccionem el necessari i ampliem el convenient. Perquè nosaltres continuarem investigant i estudiant temes aquí esbossats, o d’altres que han quedat en la carpeta perquè requereixen una recerca més acurada i... més temps. I els especialistes, al seu torn, també hauran millorat, i n’hauran aparegut de nous: els necessitem, ens necessitem.

Recordatori i agraïments

Però no podem ni volem acabar aquest excurs sense recordar uns amics que estimàvem, que ja no hi són i que segur que hi haurien col·laborat: José Luis Guarner, Francesc Rialp i Jordi Torras. I també d’altres que per alguna circumstància del moment no hi han volgut o pogut participar: Ana Fernández, Josep Ferrer i Serra, Arseni Corsellas, Aurora Maquinay, Joan Salvany, Pere de la Riva, Romà Oltra, Joan Francesc de Lasa, Miquel Raufast, Ferran Baile, Joaquim Noguero i Joan Maria Quilis. Finalment, volem regraciar els qui sí que hi han participat, tot confiant en la nostra manera de fer, per a bastir plegats una obra que esperem que serà de referència bàsica tant de la cinematografia catalana com de l’espanyola, pel rigor amb què s’ha plantejat i pel que s’ha aconseguit. Un diccionari que, a més, obre de bat a bat un bon reguitzell de finestres per tal de continuar estudiant i investigant molts aspectes de la història del cinema a Catalunya.

JOAQUIM ROMAGUERA I RAMIÓ

NB

Quan estàvem polint els últims detalls d’aquesta obra, l’amic d’anys, el company de lluites i el redactor principal de la història del cinema a Catalunya que complementa el diccionari, Miquel Porter i Moix, ens ha deixat.

*Els de més enllà,
no saben qui els ha arribat.
Els d'aquí,
orfes ens hem quedat.
Mira que n'has fet de coses!
Nosaltres continuarem ballant
moltes de les músiques que ens vares ensenyar.
Algún dia tots acabarem fent roïllana.*

JOAQUIM ROMAGUERA I RAMIÓ